

GEMEREK İLÇESİ ÇEPNİ BELDESİ'NDE KÜLTÜREL BİR MİRAS: SURP SARKİS ERMENİ APOSTOLİK KİLİSESİ

A CULTURAL PROPERTY AT ÇEPNİ TOWN OF GEMEREK DISTRICT: SURP SARKIS ARMENIAN APOSTOLIC CHURCH

Elmon Hançer*

Öz

Anadolu'nun yerli halklarından biri olan Ermeniler, Kapadokya içinde Kayseri'den Sivas'a ve Kızılırmak nehrinden güneydeki Tohma Çayı'na kadar uzanan bölgeyi, 20. yüzyıl ortalarına dek Kamirk adıyla anmışlar, Kayseri-Sivas arasındaki bir yerleşmeyi de Kamirk veya Kamrag olarak adlandırmışlardır. Osmanlılar döneminde Gemerek adını alan bu kasabada 1970'lere kadar yaşamışlardır.

Günümüzde Sivas kentine bağlı bir ilçe olan Gemerek'in Çepni Beldesi'ndeki Surp Sarkis Ermeni Kilisesi, mülkiyeti Çepni Belediyesi'ne ait bir kültür varlığıdır. Halen Gemerek ve civarında tek Hıristiyan dini mimarisi olan Surp Sarkis Kilisesi, 19. yüzyılda yeniden inşa edilmiştir. 20. yüzyılın başlarından itibaren Çepnili Ermenilerin azalmasıyla tamamen gidişleriyle sahipsiz kalan kilise özgün işlevini kaybetmiş olsa da, camiye çevrilmemiştir. 1950'li yıllardaki onarımda bir takım müdahaleler dışında, mekânsal bağlamda bir değişiklik yapılmamıştır. Son yıllarda kültür bilincinin gelişmesi, Çepnililerin hafızasında canlı kalan Surp Sarkis Kilisesi'nin restore edilerek yeni bir işlev kazandırılmasını gündeme getirmiştir. Erciyes Üniversitesi Mimarlık Fakültesi ve Kültürel Mirası Koruma Derneği işbirliğiyle restorasyon çalışması yürütülmüştür. Kilise sanat tarihi bağlamında ayrıntılı olarak ilk kez bu çalışmayla bilimsel literatürde yer almaktadır.

Kilise, tamamen kesme taştan inşa edilmiş olup, üç nefli bazilikal ve haçvari bir plan şemasına sahiptir. Kırsal bir alanda büyük çapta korunarak 21. yüzyıla kadar yaşatılan bu kilise, küçük ölçeğine karşın İstanbul, Sivrihisar, Kayseri gibi zengin kentsel mekanlardaki yapıların özenini aksettiren mimarisi ile dikkat çekmektedir.

* Sanat Tarihcisi Dr., Kâzım Silivri Sokak Uğur Ap. No: 3/9 34149 Yeşilköy, İstanbul / Türkiye.
elmonhancer@gmail.com

Anahtar Kelimeler: *Gemerek, Çepni Kilisesi, Kültürel Miras, Mimarlık, Restorasyon*

Abstract

Armenians, a native people of Anatolia, named part of Cappadocia extending from Kayseri to Sivas, from Kızılırmak to Tohma River as Kamirk. A settlement between Kayseri and Sivas was also called Kamirk, or Kamrag, and Armenians settled in numerous villages along Kızılırmak; they lived in this town called Gemerek during the Ottoman period until 1970s.

The Armenian Church of Surp Sarkis stands in Çepni town of Gemerek district in the province of Sivas and today this cultural property is owned by Çepni Municipality. This church, the only monument of Christian architecture in Gemerek and environs, was rebuilt in the nineteenth century. Although Çepni has lost its Armenian population and the structure its original function it was not converted to a mosque. The repairs in the 1950s introduced some interventions but not altered its spatial arrangement. Then it was used for various purposes, particularly for school ceremonies; and it fell prey to the elements in time. As cultural awareness improved in the recent years the thought of restoring this church with a living place in public memory and giving it a new function came to the agenda. The joint work of the Faculty of Architecture of Erciyes University and the Association for the Protection of Cultural Heritage reached no written sources. With regards to art history, this is the first scientific study on this church.

The church, entirely of cut stones, has a three-aisled basilican and cruciform layout. Surviving in good condition in the countryside it stands out with its architecture reminiscent of the careful ones attested in wealthier cities like Istanbul, Sivrihisar and Kayseri in spite of its smaller size.

Keywords: *Gemerek, Çepni Church, Cultural Heritage, Architecture, Restoration*

Giriş

Türkiye coğrafyasında, özellikle Anadolu topraklarında çağlar boyunca var olmuş çok sesli, çok katmanlı etnik mozaik içinde farklı uygarlıklar ve kültürler bir arada yaşamışlardır. Geçmişten günümüze ulaşan yapılar ait oldukları uygarlığın sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını, yaşam felsefelerini, estetik beğeni ve kaygılarını, dini görüşlerini ve yapı sanatındaki teknik olanaklarını somut bir şekilde yansıtmaktadır. Buldukları kentsel doku içinde önemli hafıza mekânları olarak, kentsel sürekliliğin sağlanmasına ve kültürel değerlerin korunmasına katkıda bulunmaktadır. Son yıllarda ülkemizde kültürel bilinç ve farkındalığın gelişmesiyle birlikte, kentlerden kırsal kesimlere kadar pek çok yerde bu bağlamda toplumsal bir uyanış başlamış, atıl durumdaki yapıların korunması, yaşatılması, yeni bir işlev kazandırılarak değerlendirilmesi önem kazanmıştır.

1950'lerde Sivas İli'nin bir ilçesi haline gelen Gemerek'in Çepni Beldesi'ndeki Surp Sarkis Ermeni Kilisesi, 1990'da Kültür ve Turizm Bakanlığı'na tescillenmiş, mülkiyeti Çepni Belediyesi'ne ait bir kültür varlığıdır. 19. yüzyılda bazilikal ve haçvari bir plan şemasıyla tamamen taştan yeniden inşa edilmiştir. 20. yüzyılın başlarından itibaren Çepni'nin demografik yapısındaki değişimlere bağlı olarak Ermenilerin azalarak tamamen gidişleriyle sahipsiz kalmıştır. Kilise, özgün işlevini kaybetmiş olmasına rağmen camiye çevrilmemiş, 1950'li yıllardaki onarımında bir takım müdahaleler dışında, mekânsal bağlamda herhangi bir değişiklik geçirmemiştir. Uzun yıllar depo ve benzeri amaçlar, özellikle okul törenleri ve çeşitli kutlamalar için kullanılmış olan yapı, yıllar sürecinde bakımsızlık ve doğal faktörler nedeniyle yıpranmıştır.

Çepni halkının kültürel belleğinde hala canlılığını koruyan Surp Sarkis Ermeni Kilisesi, kültürel mirası koruma bilincinin yarattığı taleple Çepni Belediyesi öncülüğünde, halkın ve sivil toplum kuruluşlarının girişimi sonucunda restorasyon projesiyle gündeme gelmiş, bu kapsamda Erciyes Üniversitesi Mimarlık Fakültesi ve Kültürel Mirası Koruma Derneği (KMKD) işbirliğiyle rölöve, restitüsyon, konservasyon ve restorasyon projeleri hazırlanmıştır.¹ Yürütülen çalışmalar sırasında literatürde kiliseye dair yazılı hiçbir belge ve kaynak bulunamaması nedeniyle yapının tarihsel geçmişinin ve mimarisinin tanıtılması ve değerlendirilmesi amacıyla bu makale kaleme alınmıştır.

¹ G. Büyükmihçı – H. Kozlu – A. Kılıç – S. Karahan, “Çepni Surp Sarkis Ermeni Kiliseleri Restorasyon Çalışmaları”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39, Şubat 2015, s.42-66.

Surp Sarkis Ermeni Apostolik Kilisesi'nin Bulunduğu Çepni Beldesi ve Bağlı Olduğu Gemerek İlçesi'nin Tarihçesine Bakış

Çepni Beldesi bir belediye yönetimine sahip olup, Sivas İli'nin Gemerek İlçesi'ne bağlıdır. Tarihsel konumu bakımından evvelce Kayseri'ye bağlı olan Gemerek ve Çepni Kapadokya toprakları içinde yer almakta idi. Eskiçağ Anadolu coğrafyasındaki önemli bölgelerden biri olan *Kapadokya*, Strabon'a göre Pontus'tan Toroslar'a, Kızılırmak'tan Fırat'a kadar yayılmakta idi.² Bu bölge 19. yüzyılın sonlarına dek İ.Ö. 6. yüzyıla tarihlendirilirken, özellikle Boğazköy³ ve Kültepe arkeolojik kazıları sonucunda Kapadokya'nın İ.Ö. üç binlerin ortalarına kadar uzanan yerleşik bir tarihe sahip olduğu anlaşılmıştır.⁴ İlk kez tarihçi Herodot'un Kapadokya olarak zikrettiği, Persler'in Katpatuka olarak adlandırdığı, Pontus'tan Kilikya'ya uzanan ve tüm antik dönem yazarlarına göre Suriyelilerin yaşadığı kabul edilen Anadolu'nun orta yerindeki bu geniş bölge⁵, çok eski zamanlardan itibaren Ermeni halkı tarafından Kamirk olarak tanımlanmıştır.⁶ Yunanlı tarihçi Hippolit'e göre (İ.S. 234), Kutsal Kitap'ta Nuh'un torunu (oğlu Yafes'ten) Komer ya da Kamer'i Kimmer'lerin atası olarak yorumlamıştır. Kamirk adının da İÖ. 7. yüzyılın ikinci yarısında bu bölgeye yerleşen Kimmerler'den geldiği görüşü yaygındır.⁷ Romalıların yönetimindeyken Kapadokya'nın on idari valiliğinden biri olan Kilikya sınırları içinde sayılan; Sivas'tan Kayseri'ye, Kızılırmak nehrinden güneydeki Tohma (Grekçe Melas) Çayı'na kadar uzanan bu bölge Kamirk adıyla zikredilmeye devam edilmiştir.⁸

Perslerin Kapadokya'ya verdikleri Katpatuka (Ermenilerde; Gadbaduga /Gadbaduga) adı zamanla Ermeni halkının lehçesinde Gadug, Gedyug ve Gedig olarak biçimlenmiştir. 13. yüzyıl Ermeni tarihçisi Giragos Kantsagetsi Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Moğol ordusu ile karşılaşmasını anlatırken Kayseri ve Sivas arasındaki Gadug (Ovası) adından söz etmiştir.⁹ Sultan Süleyman'ın Osmanlı İran savaşlarına (1534-1547) ait kayıtlarında Gedyug Ova-

² V. Sevin, "Tarihsel Coğrafya", **Kapadokya**, ed. Metin Sözen, Ayhan Şahenk Vakfı, 2. Baskı, İstanbul, 2000, s. 47.

³ Anonim, **Boğazköy'den Karatepe'ye Hititbilim ve Hitit Dünyası'nın Keşfi**, ed. Fatma Canpolat, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001, s. 7, 14.

⁴ V. A. Temurciyan, **Hay Azkakrutyun yev Panahüsutyun, Nüter yev Usumnasirutyunner I**, Kamirki Hayeri (Ermeni Etnolojisi ve Folklor Araştırmaları 1, Kamirk Ermenileri), Erivan, 1970, s.11-14; E. Akurgal, **Anadolu Kültür Tarihi**, Tübitak Yayını, Ankara, 1998, s. 15-17.

⁵ Sevin, **a.g.e.**, s. 47-48.

⁶ A. Alboyacıyan, **Badmutyun Hay Gesario** (Kayseri Ermeni Tarihi), Kahire, 1937, s. 44-45.

⁷ Temurciyan, **a.g.e.**, s. 14-15, 17; Anonim, "Kamirk", **Haygagan Sovedagan Hanrakidaran** (Ermeni Sovyet Ansiklopedisi), 2, Erivan, 1976, s. 673.

⁸ Temurciyan, **a.g.e.**, s. 18.

⁹ G. Kantsagetsi, **Hayots Badmutyun (Ermenilerin Tarihi)**, Yerevan, 1982, s. 202.

sı ve Gedig Han adları kaydedilmiştir.¹⁰ İstanbul'da yayımlanmış olan Püragin'da Gedig adı şu şekilde aktarılmıştır; “Kayseri-Sivas arasında yer alan ve Şarkışla Kaymakamlığına bağlı olan Kızılırmak'ın güneyindeki Gemerek, Lisanlı, Topaç, Kayapınar, Yapaltın Köyleri ile Kızılırmak'ın kuzeyindeki Çepni, Burhan, Dendil, Alakilise Ermeni Köyleri Gedik olarak adlandırılmaktadır”.¹¹ Püzantyon Gazetesi'nde Torkom Kuşagyan'ın kaleme aldığı yolculuk anılarında Kamirk denilen Kapadokya'nın bu bölgesinde yirmi bin Ermeni nüfusunun yaşadığı, aralarında Gemerek ve Çepni'nin de yer aldığı on dokuz köyü sıralamış, halkın hala bu bölgeyi Gedig olarak adlandırdığını belirtmiştir.¹²

Ermenice kaynaklarda Gemerek'in, bölgenin adı olan Kamirk'ten ve bu bölgede yaşamış olan Kimmerler'den geldiği kabul görmüştür. Gemerek Ortaçağ Ermeni edebiyatında, Kamirk, Kamrag, Keamrag adları ile vurgulanmış, bu coğrafya Kamirk ya da Kamrats ülkesi olarak kaydedilmiştir. Hatta Gemerek'teki Aramyan Ermeni Mektebinin kapısının üstündeki kitabede Kamrag Ermenilerine hitap ettiği belgelenmiştir.¹³ Kamirk adı Selçuklu Türkleri ve Türkmenler döneminde farklı şekillerde (Gömürgen ve Kömeren) telaffuz edildiğine dair bilgiler bulunmaktadır.¹⁴ Ermeniler Kamirk'te yani bu bölgede çeşitli dönemlerde toplu göçler sonucu çoğalmış, yeni yerleşmeler kurulmuştur. İlk göç dalgası, 726 yılında Paulikyen¹⁵ denilen ve sapkın Ermeni köylülerinin bu bölgeye göç ettirilmesi ile olmuştur. 1021-1064 yılları arasında Bizans baskıları sonucu Ani, Kars ve Van dolaylarından bu bölgeye doğru kabileler halindeki göçlerle Ermeni halkının burada sayıca kalabalık bir toplum meydana getirdiği kaydedilmektedir.¹⁶

¹⁰ Temurciyan, **a.g.e.**, s. 18-19'dan Hammer, **Histoire de l'Empire Ottoman**, 5-6, Paris, 1835-1843, s. 94, 451.

¹¹ G. K., “Gedikli Nakhabaşarumneri (Gedik'in Batıl İnançları)”, **Püragin** (Binbir Kaynak), Haftalık Ermenice Dergi, 42, 11 Kasım 1900, s. 660.

¹² T. Kuşagyan, “Campu Verhişumner” (Yol Hatıraları), **Püzantyon**, Günlük Ermenice Gazete, Şubat 25 1914, İstanbul, s.5272.

¹³ 20. yüzyıl başlarında bugünkü adına en yakın şekli ile Gemerik olarak da adlandırılmıştır. Bkz., Temurciyan, **a.g.e.**, s. 20.

¹⁴ Temurciyan, **a.g.e.**, s. 20-21.

¹⁵ Hıristiyanlığın erken dönemlerinden itibaren, Anadolu'da ve Ermeniler arasında yaşamış marjinal bir Hıristiyan grup. Bkz., Necdet Sakaoğlu, **Türk Anadolu'da Mengücekoğulları**, Yapı Kredi Yayını, İstanbul, 2005, s. 24-32.

¹⁶ Temurciyan, **a.g.e.**, s. 28-29. Başkenti Ani olan Pakraduni Krallığı (885-1045) Bizans siyasetiyle yıkılmış, son Pakraduni kralı 1045'te halkı ve maiyetiyle birlikte, Bizans'a bıraktığı topraklarına karşılık kendisine verilen Kapadokya bölgesine, Kayseri dolaylarına yerleşmiştir. Alparslan komutasındaki Selçuklu ordularının Ani kentini zapt etmesiyle bu dönem son bulmuştur (1064). Van bölgesinde Ardzrunilerin Vaspuragan Krallığı (862-1021/22), Bizans'ın baskısı ve Selçuklu akınları sonucu Bizans'a bırakılmış, kral, halkı ve maiyeti ile birlikte tahtına karşılık kendisine verilen Sivas ve dolaylarına yerleşmiştir. Bkz. S. Der Nersessian, **Armenia and the Byzantine Empire**, Cambridge-Harvard Univ. Press, 1947, s.10-11; J. De Morgan, **Histoire du Peuple Arménien**, çev. S. Yergaynian, Boston, 1947, s. 199-200, 203; R. Grousset, **Başlangıcından 1071'e Ermenilerin**

Yukarıda yer adları üzerinden aktarılan tarihsel ve etimolojik değerlendirmeler ışığında Gemerek çok eski bir Ermeni köyü olduğu açıktır. Öte yandan Sultan Alpaslan'ın 1071'de Anadolu'yu fethinden sonra, Türk aşiretlerinin yerleştiği bir bölge olan Gemerek'in kuruluş tarihinin bilinmediği, 16. yüzyılda bir kasaba haline geldiği söylenmektedir¹⁷, Ermeni kaynaklarına göre; yönetimin kararı ile 1768'de Türk köylülerin Gemerek'e yerleştirildiği, Türklerin de zamanla Emeniceyi öğrendikleri hatta konuştuıkları, çeşitli dönemlere ve verilere göre farklılık göstermekle birlikte 1500 ev Ermeni Apostolik, 500 ev Türk ve 50 ev Ermeni Protestan yaşadığı¹⁸, bir tane Protestan kilisesi ve okulu, Surp Asdvadzadin, Surp Kevork ve Surp Lusavoriç adlı üç Ermeni Apostolik Kilisesi, Aramyan ve Lusinyan adlı erkek, iki tane de kız mektebi ile bir Eğitimseverler Derneği'nin bulunduğu kaydedilmektedir.¹⁹ Kévorkian, Kapadokya geçmişinin izlerini taşıyan Gemerek'in, 9. yüzyıldan itibaren Şarkışla Kazası'nın en büyük kasabası olduğunu yazmaktadır. 20. yüzyıl başında 6.762 olan toplam nüfusunun 5.212'si Ermeni olan Gemerek²⁰, 1953 yılında ilçe haline gelmiştir.²¹

Gemerek İlçesi'ne bağlı köylerden biri olan Çepni, 1953 yılından bu yana belediye idaresi ile yönetilen bir beldedir. Sivas'ın 130 km. güneybatısında, Kayseri'nin 100 km. kuzeyinde yer alan Çepni'nin adının kökenine dair somut bir bilgi bulunmamaktadır. Çepni adının Çepni Türklerinden geldiğine dair görüşler vardır.²² Ancak bu bölgenin yerleşik tarihinin çok eskiye dayandığı açıktır. Çepni tarihi ile ilgili bilgilere çoğunlukla Kapadokya bölgesinin, özellikle Gemerek ve çevresi ile ilgili yapılan araştırmalarda, Eski Ahit'te, Herodot Tarihi ve Strabon'un Coğrafya'sı, Ermeni tarihçiler Movses Khorenatsi, Pavsdos Püzant ve Akatankeğos'un eserlerinde rastlanmaktadır.²³

Ataları Çepnili olan Mardig Madenciyan, ailesinden kendisine intikal eden el yazması anı kitaplarına, Çepni'ye dair yazılmış olan başka yazılı kaynakla-

Tarihi, çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yay., İstanbul, 2005, s. 540-543, 564-568, 598-599; Urfalı Mateos, **Vekâyi-Name**, çev. H. Der Andreasyan, Ankara, 1987, s. 119-120; M. Oğuz, **Anadolu'nun Fethi-Türk Ermeni İlişkileri ve Kilise (1018-1923)**, İstanbul, 2004, s.77 v.d.; A. Alboyacıyan, "Gaznavorutyun Arevmdahayutyun" (Batı Ermenilerinin Teşekkülü), *Şoğat*, 2, 1962, s.19; E. Hançer, "Kilikya Ermeni Prenslığı'nin İkinci Başkenti Anavarza", **Adalya**, XIX, 2016, s. 284-5.

¹⁷ Anonim, **Geçmişten Geleceğe İpekyolunun İncisi Gemerek**, Gemerek Kaymakamlığı, Kayseri, 2012, s. 22.

¹⁸ Ağeksantr Antreasyan, **Aganavor Kağak Sepasdio Batmutyun** (Ünlü Şehir Sivas Tarihi), Venedik, 1911, s. 377.

¹⁹ Alboyacıyan, **a.g.e.**, s. 877-879; R. Kévorkian – P. B. Paboudjian, **1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler**, çev. Mayda Saris, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 244.

²⁰ Kévorkian – Paboudjian, **a.g.e.**, s. 244.

²¹ Anonim, **a.g.e.**, s. 22.

²² Anonim, **a.g.e.**, s. 81-82.

²³ Temurciyan, **a.g.e.**, s. 11.

ra ve sözlü tarihe dayanarak bir kitap yayımlamıştır. Buradaki anlatımlara göre, Kilikya Ermeni Krallığı'nın çöküşünden sonra bu bölgedeki bir köyden göçen bir grup Ermeni tarafından kurulmuş olan köyde 1525 yılında taştan bir kilise inşa edilmiştir. Ancak bu kilisenin yeri veya özellikleri tarif edilmediğinden, bahsedilen kilisenin günümüzdeki Surp Sarkis Kilisesi olup olmadığı bilinmemektedir. Madenciyan kitabında, Çongaria şeklinde adlandırılmış olan bu köye, 18. yüzyıl sonlarında veya 19. yüzyıl başlarında köyde yaşamaya başlayan Türkler tarafından Çepni adının verilmiş olduğunu, 1900 yılı nüfus verilerine göre; 800 ailenin yaşadığı köyün eşit sayıda Ermeni ve Türk nüfusunun bulunduğunu anlatmaktadır²⁴. Kévorkian, Çepni'deki Ermeni nüfusunu 1350 olduğuna, Surp Sarkis Kilisesi ile bir Ermeni mektebinin varlığına işaret etmektedir.²⁵ Oysa Teotig (Teotoros Lapçinciyan), Koğkota adlı eserinde Çepni Kilisesini Surp Pırgiç olarak zikretmiştir.²⁶ Köyün nüfusun 20. yüzyıl başına kadar ağırlıklı Ermeni, Türkmen ve kısmen de Alevilerden oluştuğu söylenmektedir.

Çepni Beldesi Surp Sarkis Ermeni Kilisesi'nin Mimari Analizi

Yapısal Analiz

Çepni Belediyesi sınırları içerisinde bulunan Surp Sarkis Ermeni Kilisesi (F.1-2)²⁷, Şehit Binbaşı Mehmet Aras Mahallesi Doğu Caddesi üzerinde yerleşim dokusu içerisinde yer almaktadır. Son inşası 19. yüzyıla tarihlenen üç nefli bazilikal ve haçvari bir plan şemasına sahip olan kilise, orta nef / naosdan (*adyan*), iki yan neften (*nav*), apsis ve koro bölümüne (*tas*) bağlanan güneydoğu ve kuzeydoğu köşelerindeki iki şapelden²⁸ meydana gelmektedir. Koroya açılan iki yan giriş her iki şapele (*madur*) geçit vermektedir (F.2). Daha alçak ve dar olan yan nefler, daha yüksek ve geniş olan orta neften sekiz sütunla ayrılmaktadır (F.3). Kilisede, batıdan doğuya doğru sıralanan sütunların ilk çifti, batı ana girişin sağında ve sonunda iki yan duvara gömülü şekilde yer almaktadır (F.4). İki kat yüksekliği veren yapının özgün plan şeması mevcut olmadığından, yerinde yapılan incelemelere dayanarak inşa projesinde bir narteks (*kavit*) bölümünün ve üzerinde bir galeri katının (*vernadun*) tasarlanmadığı anlaşılmaktadır (F.2, 4).

²⁴ M. Madenciyan, *Prnakravvadz Trakhdı - Pırnakaght Tebi Vochnchutyun*, (Ravished Paradise, Forced March to Nothingness), Vol.1, 2. Baskı, Pasadena California, 2014, s. 15-26.

²⁵ Kévorkian – Paboudjian, *a.g.e.*, s. 244.

²⁶ Kévorkian – Paboudjian, *a.g.e.*, s. 244.

²⁷ Makalede kaynağı belirtilmemiş olan fotoğraflar yazara aittir.

²⁸ İstanbul ve Anadolu'da Ortaçağ sonrasına tarihlenen Ermeni kiliselerinde genellikle şapel olarak değerlendirilen bu yan mekanlardan / pastoforyumlardan protesis, vaftizhane (Ermenice: mgrdaran, diakonikon ise litürjik eşyanın korunduğu mekan (Ermenice: avantadun) olarak kullanılmaktadır.

Batıdaki ana girişten apsise doğru nefleri oluşturan sütun sıraları ve kemerler kilisenin batı-doğu aksında güçlü bir devinim oluşturmaktadır (F.3). Ana mekanın kuzey ve güney beden duvarlarında pencere açıklığının sağında ve solunda yer alan duvara gömük ikişer sütun (F.5), orta aksta ikinci ve üçüncü sütunlara tekabül etmektedir. Plan üzerinde de açıkça görülebilen bu yatay-dikey dizilim, mekanda merkezi bir vurgu yapmaktadır (F.2, 6).

Kilisenin orta ve yan nefleri girişten itibaren kaburgalı yüksek beşik tonozlarla kaplanmıştır (F.6-7). İç mekanın yalın tasarımına karşın taş strüktürün yarattığı güçlü perspektif dikkat çekmektedir. Küçük hacimli dikdörtgen planlı yan şapeller de basık taş tonozlarla örtülmüştür (F. 8-11).

Taşıyıcı Sistem ve Cephe Özellikleri

Yapının taşıyıcı sistemi ve beden duvarları yığma taş (traverten) yapım tekniği ile çözümlenmiştir. Kilisenin doğu ve batı cephesi üçgen formunda sonlanmaktadır (F.12-13). Bu durum, iç mekanı örten beşik tonozların, dıştan kesme taş plakalardan çift meyilli bir çatı ile kaplanmış olduğunu düşündürmektedir (F.14). Beden duvarlarının iki veya üç sıra daha yüksek olduğu izlenebilen yapının saçak silmesi, çörlenleri ve çatısı tamamen yok olmuştur. Batı cephesinde, üçgen alınlık ve kırma çatının kesişme noktasındaki eksik parçanın, burada daha evvel büyük olasılıkla bir çan ve haçın yer aldığına işaret etmektedir (F.15). İstanbul Beşiktaş Surp Asdvadzadzin Ermeni Apostolik Kilisesi çanı, batı cephesini taçlandıran üçgen alınlık içine yerleştirilmiş olup, bu bağlamda örnek gösterilebilecek özgün bir tasarımıdır (F.15a).²⁹

Ana taşıyıcılar, 55 cm. çapındaki birden çok parçalı ve kurşun kenetle bağlanmış silindirik taş sütunlardan oluşmaktadır. Duvara gömülü sütunlar ve merkezi dört serbest sütun silindirik, koro bölümünde apsise bağlanan iki taşıyıcı kare kesitli olup, 60 x 60 cm. ölçülerindedir (F. 5, 23-25). Kemerlerin, sütun başlıklarıyla birleşme noktalarından itibaren tonozların kavisli yüzeylerini saran taş bantlar tonozlara kaburgalı bir görünüm vermiş ve üst örtüde belirgin bir ritim kazandırmıştır (F.6-7). Tonozlardaki taş bantlar hem ana nef hem yan nef tonozlarında görülmektedir. Sütunlardaki kalan izlerden kenetlerin (F. 5) ve sütun

²⁹ Beşiktaş Kilisesi, son olarak 2012'de Zakarya Mildanoğlu tarafından restore edilmiştir. 18. yüzyıl ortalarından itibaren, özellikle 19. yüzyıl boyunca, Osmanlı Sultanlarının mimarları Balyanlar'dan, Dolmabahçe Sarayı'nın mimarı olan Garabed Amira Balyan kendi maddi desteği ve mesleki formasyonu ile 1836-1838 yılları arasında inşa etmiştir. Bkz., E. Hançer, "Boğaziçi Ermeni Cemaati v Kiliseleri", *Geçmişten Günümüze Boğaziçi*, I, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve Taç Vakfı Yayını, İstanbul, 2008, s.278-287.

başlıklarına gömülü demir gergilerin, vaktiyle başka amaçla kullanılmak üzere çıkartılmış olduğu anlaşılmaktadır (F. 16).³⁰

Yapının batıya açılan tek ana giriş eşiğinin yüksekte kalması, sütun ve ayakların bastığı kaidelerin şu anki zeminin alt seviyesinde yer almaları, kilisenin iç mekan taban döşemesinin gerçekte daha alçak kotta olduğunu göstermektedir (F. 17-18). Basık taş söveli ana giriş halen tek kanatlı madeni bir kapı ile kapanmakla birlikte özgün kapısının farklı olabileceği var sayılabilir. İç mekanda zeminin evvelce bütünüyle sal formunda tüften taş plakalarla kaplı olduğu söylenebilir (F. 19).³¹

Pencere düzeni, yeterli derecede gün ışığını alacak biçimde tasarlanmıştır. Kuzey ve güney beden duvarlarında, iki farklı kotta üçer pencere açıklığı mevcuttur. Üst kotta, kemer yaylarını karşılayacak şekilde simetrik sıralanmış, ikişer pencere açılmıştır (F.2, 5). Batı girişine yakın, daha alçak kotta, tamamen kapatılmış birer pencere daha yer alır (F. 20-21). Duvar kalınlığı içinde, kavisli ve eğimli bir biçimde duvar yüzeyleri ile birleşen dikdörtgen açıklıklar içine küçük boyutlu dikdörtgen pencereler yerleştirilmiştir. Batı ve doğu cephesindeki üçgen alınlığın içine yerleştirilmiş birer madalyon açıklık bulunur (F.13,15). Pencerelerin doğramaları daha sonraki bir onarımda yerleştirilmiş, dıştan demir parmaklıklar konulmuştur (F. 22). Batı girişinin solunda (kuzey) bir oyuk, kuzey beden duvarında kare açılmış küçük bir niş vardır.

Kilisenin üç nefli plan şeması, doğuda üç apsisli olarak tasarlanmıştır (F.2, 3, 23). Tonoz örtülerinden daha alçak kotta, içerden yarım daire formundaki dışarı taşkın apsisler basık yarım kubbelerle taçlandırılmıştır (F. 13, 23-25). Ana ve iki yan apsis, kemerli dar açıklıklarla birbirlerine bağlanmaktadır. Ana apsis duvarında alt kotta solda kemerli, yan apsislerde de kare kesitli küçük birer niş bulunmaktadır. Bema kemerlerini karşılayan kare kesitli ayakların iç taraflarında birer küçük niş açılmıştır (F. 26). Kilisenin kuzey ve güney beden duvarları, apsis bölümünde birer köşe payesi gibi biçimlenmiş ve kesik piramid benzeri başlıklarla vurgulanmış olup, yan apsislerin bema kemerleri bu başlıklara bağlanmaktadır (F. 24-25). Doğudan kilisenin dış mimarisine estetik bir görünüm kazandıran apsis kubbelerinin, taş plakalarla kaplı eğrisel çatılarla örtülü olduğu düşünülmektedir (F.13).

³⁰ Zakarya Mildanoğlu arşivinden, Kayseri Surp Asdvadzadzin Ermeni Kilisesi (Meryem Ana) iç mekanda demir gergilerin genel görünümü.

³¹ Zakarya Mildanoğlu arşivinden restorasyon çalışmaları sırasında ortaya çıkartılmış olan özgün taban döşemesinden detay.

Basık kemerli kapı açıklıkları ile koro bölümüne bağlanan iki yan şapel, -plan üzerinden de açıkça algılanabildiği gibi- kuzey ve güney cepheleden dışarı taşacak şekilde tasarlanmıştır (F.2). Kilisenin apsis çıkıntıları ile tamamlanan dikdörtgen yapısının, dışa taşkın iki yan kanatla bir haç formu oluşturduğu söylenebilir (F. 30). Yan şapellerin kapılarına dair bir iz bulunmamaktadır (F. 24-25, 27). Koro bölümünün solundaki yan mekanın kuzey duvarında açılmış olan yuvarlak kemerli nişte geleneksel olarak vaftiz kurnasının yer aldığı, hemen alt kottaki su giderinden de anlaşılmaktadır (F. 8-9, 28-28a).³² Mekanın doğusunda aynı büyüklükte benzer bir nişin doldurulmuş olduğu görülmektedir. Ermeni Kiliselerinde genellikle bir şapel olarak tasarlanan bu yan mekanların doğu beden duvarında açılan sağır nişler -özgün tasarım gereği- küçük sunak yerleri olarak değerlendirilmiştir. Vaftiz şapelinin sağ duvarında küçük bir kare niş ve batı duvarında da sonradan kapatıldığı anlaşılan bir pencere yer almaktadır. Plan üzerinde yapının kuzeydoğu kanadını meydana getiren bu şapel kısmen toprak altında kalmıştır (F.38). Koro bölümünden sağa açılan giriş, yapının güneydoğu kanadını oluşturan yan şapele geçit verir (F.2, 25). Sokağa taşan yan şapelde de vaftiz nişi hariç hemen hemen aynı düzenleme görülmektedir. Mekanın doğusunda, diğer şapeldeki gibi içi doldurulmuş yuvarlak kemerli sunak nişi, güneyinde sonradan kapatılmış bir pencere açıklığı ve daha küçük ölçekte bir niş, girişin hemen sağında yine aynı formda ikinci bir niş görülmektedir. Bu mekanın tonoz örtüsünün batı köşesinde oluşan çöküntü ahşap kalaslarla kısmen kapatılmaya çalışılmıştır (F.10-11).

Kilisenin tonoz örtüsünde kimi noktalarda, özellikle güneybatı köşesinde açılmaların ve boydan boya bir duvar çatlağının olduğu açıkça izlenebilmektedir (F.24-25, 31). Anadolu'daki Ermeni kiliselerinin taş duvar dokusu dıştan yalın biçimde bırakılmış olmasına karşın, iç mekanlar tamamiyle sıvanmıştır. Bu yapının içbeden duvarlarının sıvanmış olduğu, yer yer birkaç kat sürülmüş sıva izlerinden anlaşılmaktadır (F.17, 20). Burada da iç mekanın sıvalı olduğu anlaşılmaktadır. Pencerelerin yuvarlak kemerli açıklıkları, girişler ve sütunları bağlayan tonoz kemerleri taş çerçevelerle vurgulanmıştır (F. 21).

Dekoratif ve Simgesel Unsurlar

Yapının iç mekan tasarımı son derece yalındır. Özellikle apsis bölümünde, yarım kubbelerde birkaç kat sıvanın bulunması duvar resimlerinin yapılmış olabileceğine işaret etmektedir (F.23-25). Ancak titiz bir inceleme sonunda sıva

³² Vaftizhane şapellerinin en iyi örneklerinden biri İstanbul Beşiktaş Surp Asdvadzadzin Ermeni Apostolik Kilisesi vaftizhane şapelidir.

üzerindeki tezyinatın niteliği saptanabilecektir. Sıva kalıntısı olan bir duvar yüzeyinde daire içinde, altı kollu haç benzeri çizgisel bir rozet dikkat çekmektedir (F.34).

Batı-doğu doğrultusunda uzanan sütun, kemer ve tonozlarla oluşan aksiyal hareket, naos ve yan nefleri tamamlayan üç apsis ve üç sunaklı tasarımla noktalananmaktadır. Bu iç mekan kurgusu, Anadolu Ermeni kiliselerinde yaygın olan bir şemayı aksettirmektedir (F.3).³³ Sunaklar, özellikle Ermeni Apostolik Kilisesi ritüeline özgü, yanal basamaklarla geçiş veren, ortalama 70-80 cm. olan mermer veya taş bir platform üzerinde yükseltilmiştir. İstanbul'daki Ermeni Kiliseleri plan şeması açısından farklılık gösterse de, bu bölüm genellikle dışarı taşkın bir ana apsis ve iki yan sunakla, üçlü sunak biçiminde uygulanmıştır. Üç Khoran (Horan) adıyla tanımlanan bu tasarımın³⁴, Teslis veya Kutsal Üçlü'ye yani "Baba-Oğul-Kutsal Ruh"a gönderme yaptığı söylenebilir. Çepni kilisesinde de böyle bir taş yükseltinin varlığı açıktır. Koro bölümünde, apsis önündeki iki serbest sütun ve apsislerin kemerlerini taşıyan iki kare kesitli paye arasındaki bölümde görülen moloz yığını buradaki platformun yıkılmış olduğuna işaret etmektedir (F. 24-25, 32-33).

Yapının ana taşıyıcı strüktürünü oluşturan sütunlar ve ayaklar, kare kesitli kaideler üzerine yerleştirilmiş, kademeli silindirik profilli bileziklerle ve kare kesitli yalın başlıklarla taçlanmıştır. Sadece ana girişin sağ ve solundaki duvara gömük sütunların başlıklarında sarkıt benzeri bir süsleme görülmektedir (F. 3-4, 7, 17).

Dikdörtgen formunda kütleli bir yapıya sahip olan ibadethanenin dış cep-

³³ Kayseri merkezdeki Surp Asdvadzadzin Kilisesi, Erzincan Tercan Üçpınar Köyü Abrank Manastırı Kilisesi ve Erzincan Kemaliye Esertepe (Şirzi/Şirzu) Köyü Ermeni Horom Kilisesi, sütunlarla bölümlenen üç nefli mimarilerdir. Çepni Kilisesindeki gibi yan apsisler, doğu cephesinden dışarı taşkın bir yapı göstermemekle birlikte, bu mimarilerde ve birçok örnekte dikdörtgen bir kütle içinde yarım kubbelerle tamamlanarak ana apsisle üçlü bir sunak tasarımı meydana getirmektedir.

³⁴ E. Hançer, "2010 Kültür Merkezi Dönüşüm Projesi Bağlamında Surp Vortvots Vorodman Kilisesi", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 21, 2012, s. 38-39. Khoran veya Türkçe okunuşu ile Horan, esasında kilisenin doğusunda dışarı taşkın veya bir cephe duvarı içinde saklı, üstten yarım kubbe ile örtülü, yüksekçe bir platform üstünde ana apsis kubbesi altına yerleştirilen sunak masası ile oluşturulmuş tasarım için kullanılan terimdir. Ermenicede bazen pem olarak da anılan ve genel olarak Anadolu Ermeni mimarisinde kabul gören bu düzenleme buradaki gibi daha küçük iki apsisle veya iki nişle oluşturulan üçlü sunak tasarımından meydana getirilmiştir. Khoranlar, Ermeni Kiliselerinde kiliseyi ziyaret edenlerin görebileceği biçimde tamamen açıktır. Oysa Ortodoks Kiliselerinde ikonostasis ile perdelenmiştir. Yılda bir kez sadece Paskalya öncesindeki yedi hafta süren Büyük Perhiz boyunca perdelerle kapatılmaktadır. Perdeler, yüzyıllar sürecinde değişik biçimlerde elişli olarak, sırma işlemeli nakışlarla veya kök boyalarla dinsel simge ve kompozisyonlarla bezenmiştir. Günümüzdeki gibi kaliteli kumaşlarla dikilmiş çeşitli perdeler ayınler esnasında, ritüel gereği sunakları kapatmak üzere kullanılan bezeme ögesi olarak değerlendirilmektedir.

helerinde, iç mekana nazaran daha fazla bezeme ögesi göze çarpmaktadır. Batı ve doğu cephesinin üçgen alınlıklarının merkezindeki madalyon pencereler (F. 12-13), kuzey ve güney cephelere açılan içten dairesel pencere açıklıkları, dıştan sivri boşaltma kemerli taş çerçevelerle vurgulanmıştır (F. 3, 29-30). İç mekandaki duvara gömülü ikişer simetrik sütun, kuzey-güney cephelere dikdörtgen kesitli pilastrlarla aksettirilmiştir. Yapının güneybatı köşesinde de uygulanmış olan pilastrlarla her iki cepheye belirgin bir hareket kazandırılmıştır (F. 29-30).

Batı cephesinde yayvan kemerli ana giriş, üzerinde sivri kemerli küçük bir niş açıklığı ile vurgulanmıştır (F. 36).³⁵ Kapının solunda-üst kotta kare kesitli küçük bir niş görülür. Kapının hemen sol yanında ikiz kemerli içleri haç motifli bir taş kabartma dikkat çekmektedir (F. 37). Bu taş kabartma Ermeni sanatında khaçkar³⁶ olarak adlandırılan ve üzerinde -esasî haç formuna dayanan- son derece zengin bir repertuara sahip alçak ya da yüksek kabartma bezemelerle değerlendirilmiş anıtsal taşlardır (F.38). Kapının sağ yanında da bir bezeme bulunur (F.39). Her iki bezeme de oldukça zarar görmüş olup özellikle sağdaki motif ve üst tarafındaki Ermenice kayıt tanımlanamamaktadır. Giriş cephesinin kuzeybatı köşesine doğru göze çarpan dairesel bir boşluk burada evvelce rozet benzeri bir kabartma olabileceği izlenimi vermektedir.

Dış bedeninin düzgün kesme taştan oldukça yalın taş cephelerinde, kimi yerlerde çizgisel madalyonlar içinde haç motifleri ile usta sembolleri olduğu düşünülen birkaç çizgisel bezeme ve makas motifinin yanı sıra (F. 41), fazla sayıda Ermenice kayıt bulunmaktadır. Ancak bunların önemli bir kısmı tıraşlanmış olduğundan, sadece derinliği olan kayıtların izleri kalmıştır. Apsislerin dışarı taşkın dairesel cephelerinde yer alan Arapça ve Ermeni harfli Türkçe iki kayıt kilisenin dönemi konusunda bilgi vermektedir. Devamı kazındığı için kayıtların tam çözümlenmeleri yapılamamaktadır (F. 42-44). Birinci kayıta okunan kitabe şöyledir:

Վ Վ Ն Վ սէնէսնէ զէ ..... ուկա.....
1287 senede ke ..... uga ...

³⁵ Geleneksel olarak dini yapıların ana girişleri üstünde veya bazen da yan tarafta, mermer bir taş kitabe bu yapıların inşa tarihçesini özetler.

³⁶ Ermeni kültür ve sanat yaşamında çok özel bir yer tutan “khaçkar”, ana ögesi “haç” sembolüne dayanan, son derece zengin ve gelişmiş bir repertuara sahip olan, alçak ya da yüksek kabartma bitkisel ve figüratif bezemelerle değerlendirilmiş anıtsal taşlardır. Ermeni sanatının en yaygın yontuları khaçkarlarda biçimlenmiştir.

Haçlar arasındaki ikinci kayıtta ise 1285 tarihi okunmaktadır:

١٢٨٥

1285

1285 ve 1287 Hicri tarihler olup, Miladi karşılıkları 1868 ve 1870 tarihlerine denk gelmektedir. Ancak bu tarihlerin yapım tarihi mi yoksa onarım yapılan bir dönemin tarihi mi olduğu net bir şekilde anlaşılamamaktadır. Yapı üzerinde bir kitabe bulunmamakla birlikte sözlü görüşmelerde kitabe olduğu ve yerinden düştüğü için kırıldığı belirtilen taşta ait herhangi bir iz, bilgi ve belge de bulunmadığı için yapının kesin yapım tarihi belirlenememektedir.³⁷

Değerlendirme ve Sonuç

19. yüzyılda yapılmış olan Surp Sarkis Kilisesi, kütleli olarak doğu-batı yönünde dikdörtgen formda, üç nefli haçvari bazilikal plan şeması ile biçimlendirilmiştir. Traverten taş malzeme ve yığma yapım tekniği ile inşa edilen yapı, içten beşik tonozlarla, dıştan iki yana meyilli kırma çatıyla kaplanmıştır. Çepni Kilisesi'nin dışa taşkın kavisli apsis cepheleri, Kayseri ve Niğde çevresindeki Rum Kiliselerinde görülen yöresel mimari karakteristiklerinden biridir. İnşa malzemesi ve tekniği açısından İstanbul'daki kiliselerde dış duvarlar kagir yığma, dıştan ve içten sıvalı, bağdadi ahşap strüktür ile çözümlenmiştir. Anadolu'dakiler düzgün kesme taştan yığma tekniğiyle inşa edilmiş, iç mekanlar ise sıvanmıştır. Çepni Surp Sarkis Kilisesi Anadolu'da uygulanan inşa sistemiyle yapılmıştır.

Ermeni mimarisinde Hristiyanlığın kabulü ile başlayan süreçte çeşitli plan tipleri denenmeye başlanmış, 4. yüzyıl ortalarından itibaren haç planlı üç nefli bazilikalar inşa edilmiştir. Üst örtüde kullanılan yüksek beşik tonozlar, ilk dönemlerde dıştan ahşap çatı ile, sonraki dönemlerde ise taş kaplama kırma çatılarla örtülmüştür. Bazı örneklerde naosun merkezinin kubbeye örtüldüğü görülmektedir. Bu duruma en erken örnek günümüzde ortadan kalkmış olan Kars yakınındaki Degor (Digor) Kilisesi'dir. 480-490 yılları arasında bazilikal planda inşa edilen kilisenin merkezi bölümü kısa bir süre sonra kubbeye taçlandırılmıştır³⁸. 6.-7. yüzyılda yetkinliğe ulaşan Ermeni kilise mimarisinde, kubbeli bazilikaların inşasına devam edildiği görülmektedir.³⁹

³⁷ Büyükmihçi – Kozlu – Kılıç – Karahan, a.g.e., s.51.

³⁸ K. Şakhgyan, "Haygagan Vağ Krisdoneagan Şrçani" (Ermeni Mimarisinin Erken Hristiyanlık Dönemi), **Surp Hayasdan** (Kutsal Ermenistan), Yerevan, 2007, s. 103-104.

³⁹ P. N. Arakelyan, v.d., **Haygagan Cardarabedutyanyan Badmutyun** (Ermeni Mimarlık Tarihi),

Surp Sarkis Kilisesi bu iki plan tipinin birleşimine sahip bir plandadır. Ancak merkezi vurgusunda kubbe kullanılmamış, beşik tonoz tercih edilmiştir. Plan ve mimari bakımdan analogik bir değerlendirme yapıldığında; İstanbul Ermeni Kiliselerinde, üst örtüsü kırma çatıyla kaplı üç nefli bazilikalara, diğer bölgelere göre daha az rastlanmaktadır. Bu kiliselerden biri olan Surp Asdvadzadzin (Mer-yem Ana) Ermeni Patriklik Kilisesi, Batılılaşma dönemi özelliklerini de aksettiren büyük ölçekli bir bazilikadır.⁴⁰

Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın ilanından sonra, Müslüman olmayan Osmanlı tebaasına tanınan bazı imtiyazlar, yapı alanında da yeniliklere olanak sağlamıştır.⁴¹ Böylece 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Anadolu'da çok yaygın olan üç nefli bazilikalar, merkezi mekanı örten kubbeli plan tasarımları ile yapılmaya başlanmıştır. Günümüzde yeni restore edilen Eskişehir Sivrihisar Surp Yerrortutyun Kilisesi, Çepni Surp Sarkis Kilisesi'nin plan şemasına benzer, daha büyük ölçekte ve kubbeli olarak son kez 1881'de inşa edilmiştir.⁴²

Kayseri ve civarındaki birçok Ermeni ve Rum Kilisesi de benzer planlara sahiptir. Ermeni Kiliselerinden Kayseri merkezdeki Surp Asdvadzadzin Kilisesi⁴³ (son inşa 1835) kubbeli, Tomarza Surp Boğos Bedros Kilisesi⁴⁴ (1837) ise tonozlu bazilikalardır.

İstanbul ve Anadolu'daki kiliseler, plan şeması ve yapım sistemleri açısından benzerlik göstermekle birlikte, kapsam, boyutlar ve tezyinat açısından farklı tipolojileri görmek mümkündür. Çepni Surp Sarkis Kilisesi, küçük ölçekli, yalın bezeme repertuarına rağmen, Ermeni yapı sanatında Anadolu'ya özgü yapım geleneğini aksettiren, önemli bir yapıdır. Son inşasından bugüne kadar ayakta kalmış olan kilise, Gemerek ve çevresindeki tek Hıristiyan dini mimari örneğidir. Bu noktada beldeye adını veren Çepni halkı tarafından bir bakıma korunduğu ve yaşatıldığı söylenebilir. Çepni'de halen inşası 15. yüzyıla dayanan tek bir cami bulunduğu halde, kilisenin camiye dönüştürülmemiş olması bu yaklaşımın somut bir kanıtıdır.

Devlet Bilimler Akademisi Sanat Enstitüsü Yayını, 2, Yerevan, 2002, s. 137vd.

⁴⁰ P. Tuğlacı, **İstanbul Ermeni Kiliseleri**, İstanbul 1991, s. 96-103; Hançer, **a.g.e.**, 2012, s. 32-33.

⁴¹ E. Hançer, "19. Yüzyıl İstanbul Ermeni Dini Mimarisinde Yeni Tipoloji: Kubbeli Kiliseler ve Çan Kuleleri", **Batılılaşan İstanbul'un Ermeni Mimarları**, Uluslararası Hrant Dink Vakfı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2010, s. 80.

⁴² E. Kaya, "Eskişehir'in Sivrihisar İlçesinde Bir Ermeni Kilisesi; Surp Yerrortutyun Kilisesi", **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, 37, Temmuz-Ağustos 2013.

⁴³ Kilisenin kubbesi 1876 veya 1885 onarımında eklenmiştir. Bkz., Ş. Güngör Açıkgöz, **Kayseri ve Çevresindeki 19. Yüzyıl Kiliseleri ve Korunmaları İçin Öneriler**, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Anabilim Dalı, Restorasyon Programı, Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s. 141-148.

⁴⁴ Özden, **a.g.e.**, s. 123-127; E. Hançer, "Surp Boğos Bedros Kilisesi (Tomarza)", **Ermeni ve Rum Kültür Varlıklarıyla Kayseri**, Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 146-151.

Özgün mimarisini korumaya başaran Surp Sarkis Kilisesi, Anadolu kırsalında yer almasına karşın Ermeni mimarisinin genel özelliklerini sürdürmesi açısından ilgi çekici bir örnektir. Son yıllarda yapılan girişimlerle, ortak bir inisiyatifle restore edilerek kültürel mirasın korunmasında özel bir model oluşturacak bu kilise, İç Anadolu'nun Çepni beldesinde göz dolduran mimarisiyle sanatsal, kültürel ve sosyal geçmişin en güçlü tanığı olarak Anadolu kültür potası içinde yaşamaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Ağeksantr, Antreasyan, **Aganavor Kağak Sepasdio Batmutyün** (Ünlü Şehir Sivas'ın Tarihi), Venedik, 1911.
- Alboyacıyan, Arşag, **Batmuyun Hay Gesario** (Kayseri Ermeni Tarihi), Kahire, 1937.
- Alboyacıyan, Arşag, "Gazmavorutyun Arevmdahayutyun" (Batı Ermenilerinin Teşekkülü), **Şoğagat**, 2, İstanbul, 1962, s. 18-23.
- Anonim, **Boğazköy'den Karatepe'ye Hititbilim ve Hitit Dünyası'nın Keşfi**, ed. Fatma Canpolat, Yapı Kredi Yayını, İstanbul, 2001.
- Anonim, **Geçmişten Geleceğe İpekyolunun İncisi Gemerek**, T. C. Gemerek Kaymakamlığı, Kayseri, 2012.
- Arakelyan, P. N., vd., **Haygagan Cardarabedutyun Badmutyün (Ermeni Mimarlık Tarihi)**, Devlet Bilimler Akademisi Sanat Enstitüsü Yayını, 2, Yerevan, 2002.
- Büyükmihç1, Gonca – Hale Kozlu – Ayşegül Kılıç – Sevde Karahan, "Çepni Surp Sarkis Kilisesi Restorasyon Çalışmaları", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 39, Şubat 2015, 42-66.
- De Morgan, Jacques, **Histoire du Peuple Arménien**, çev. S. Yergaynian, Boston, 1947.
- Der Nersessian, Sirarpie, **Armenia and the Byzantine Empire**, Cambridge-Harvard Univ. Press, 1947.
- Grousset, René, **Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi**, çev. Sosi Dolanoğlu, ArasYay., İstanbul, 2005.
- Güngör Açıkgöz, Şeyda, **Kayseri ve Çevresindeki 19. Yüzyıl Kiliseleri ve Korunmaları için Önerileri**, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Anabilim Dalı, Restorasyon Programı, Doktora Tezi, İstanbul, 2007.
- Hançer, Elmon, "Boğaziçi Ermeni Cemaati ve Kiliseleri", **Geçmişten Günümüze Boğaziçi**, I, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve Taç Vakfı Yayını, İstanbul, 2008, s. 267-367.
- Hançer, Elmon, "19. Yüzyıl İstanbul Ermeni Dini Mimarisinde Yeni Tipoloji: Kubbeli Kiliseler ve Çan Kuleleri", **Batılılaşan İstanbul'un Ermeni Mimarları**, Uluslararası Hrant Dink Vakfı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2010, s. 80-89.

- Hançer, Elmon, “2010 Kültür Merkezi Dönüşüm Projesi Bağlamında Surp Vortvots Vorodman Kilisesi”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, 21, 2012, s.23-58.
- Hançer, Elmon, “Kilikya Ermeni Prenslığı'nin İkinci Başkenti Anavarza”, **Adalya**, XIX, 2016, s. 281-312.
- Hançer, Elmon, “Surp Boğos Bedros Kilisesi (Tomarza)”, **Ermeni ve Rum Kültür Varlıklarıyla Kayseri**, Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 146-151.
- Hovannisian, Richard (Ed.), **Armenian Sebastia/Sivas and Lesser Armenia**, California, 2004.
- K., G., “Gediki Nakhabaşarumneri (Gedik'in Batıl İnançları)”, **Püragın** (Binbir Kaynak), Haftalık Ermenice Dergi, 42, 11 Kasım 1900, s. 660-661.
- Kaya, Erkan, “Eskişehir'in Sivrihisar İlçesinde Bir Ermeni Kilisesi; Surp Yerrortutyun Kilisesi”, **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, 37, Temmuz-Ağustos 2013, s.1-23.
- Kévorkian, Raymond – Paul B. Paboudjian, **1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler**, çev. Mayda Saris, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Kuşagyan, Torkom, “Campu Verhişumner” (Yol Hatıraları), **Püzantyon**, Günlük Ermenice Gazete, 5272, 25 Şubat 1914, İstanbul.
- Madenciyan, Mardig, **Prnakravvadz Trakhdi - Pırnakaght Tebi Vochnchutyun**, (Ravished Paradise, Forced March to Nothingness), Vol.1, 2. Baskı, Pasadena California, 2014.
- Madenciyan, Mardig, **Aytselutyun Prnakravvadz Trakhdin**, Vol.3, Pasadena California, 2014.
- Oğuz, Mevlut, **Anadolu'nun Fethi-Türk Ermeni İlişkileri ve Kilise (1018-1923)**, İstanbul, 2004.
- Sakaoğlu, Necdet, **Türk Anadolu'da Mengücekoğulları**, Yapı Kredi Yayını, İstanbul, 2005.
- Sevin, Veli, “Tarihsel Coğrafya”, **Kapadokya**, ed. Metin Sözen, Ayhan Şahenk Vakfı, 2.Baskı, İstanbul, 2000, s. 44-61.
- Şakhgyan, Karnig, “Haygagan Vağ Krisdoneagan Şrçani (Ermeni Mimarisinin Erken Hristiyanlık Dönemi)”, **Surp Hayasdan** (Kutsal Ermenistan), Yerevan, 2007, s.103-104.

Temurciyan, V.A., **Hay Azkakrutyun yev Panahüsutyun, Nüter yev Usumnasirutyunner I, Kamirki Hayerı** (Ermeni Etnolojisi ve Folklor Araştırmaları 1, Kamirk Ermenileri), Erivan, 1970.

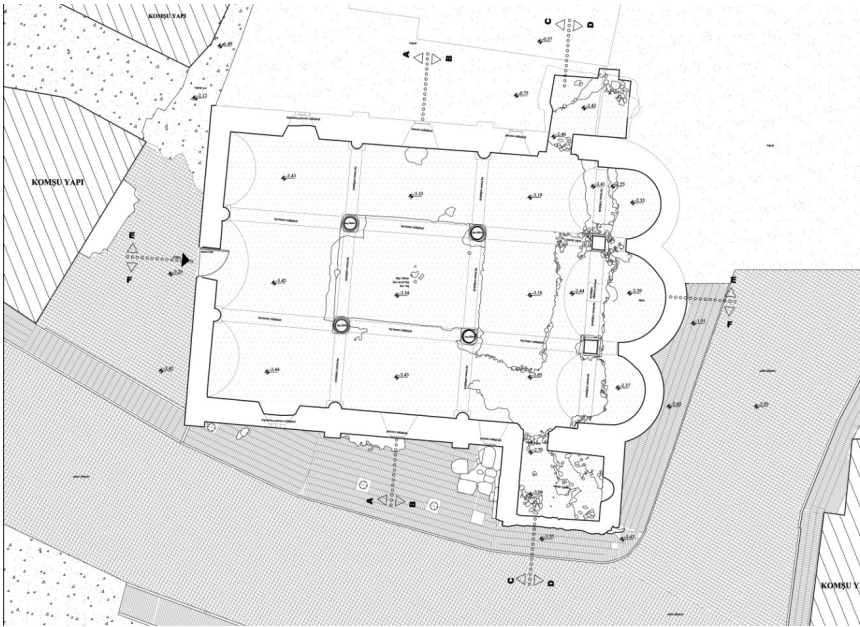
Tuğlacı, Pars, **İstanbul Ermeni Kiliseleri**, İstanbul, 1991.

Urfalı Mateos, **Vekâyi-Name**, çev. H. Der Andreasyan, Ankara, 1987.

F. 1- Çepni Beldesi ve Sarp Sarkis Kilisesi'nin konumu
(Google Earth-hava fotoğrafı)

F. 2- Sarp Sarkis Kilisesi - Rölöve Planı (Büyükmihçı vd., 2015, Şekil 4)

F. 3- Surp Sarkis Kilisesi batıdan doğuya iç mekan

F. 4- Surp Sarkis Kilisesi ana neften batı ana girişi

F. 5- Sarp Sarkis Kilisesi yan nef – detay, duvara gömülü sütunlar ve pencere açıklıkları Sütunlarda kayıp kenetlerden boşalan yerler

F. 6- Surp Sarkis Ermeni Kilisesi güney yan neften iç mekan taşıyıcı sütunlar, gergi delikleri

F. 7- Surp Sarkis Kilisesi ana neften batıya taşıyıcı kemerler ve tonozlar -detay

F. 8- Surp Sarkis Kilisesi kuzey yan şapeli

F. 9- Surp Sarkis Kilisesi kuzey yan şapeli

F. 10- Surp Sarkis Kilisesi güney yan şapeli

F. 11- Surp Sarkis Kilisesi güney yan şapeli koro bölümüne geçiş

F. 12- Surp Sarkis Kilisesi batı cephesi ve giriş

F. 13- Surp Sarkis Kilisesi dıştan doğu cephesi - apsis üst örtüsü

F. 14- Surp Sarkis Kilisesi kuzey cephesi ve üst örtüsü

F. 15- Surp Sarkis Kilisesi batı cephesi - detay

F. 15a- Beşiktaş Surp Asdvadzadzin Ermeni Kilisesi
(Zakarya Mildanoğlu Arşivi)

F. 16- Kayseri Surp Asdvadzadzin Ermeni Kilisesi, gergiler
(Zakarya Mildanoğlu Arşivi)

F. 17- Surp Sarkis Kilisesi güneybatıdan, ana giriş, yükselen zemin kotu

F. 18- Surp Sarkis Kilisesi iç mekan yükselen zemin kotu

F. 19- Kayseri Surp Asdvadzadzin Kilisesi özgün taban döşemesi
(Z. Mildanoğlu Arşivi)

F. 20- Surp Sarkis Kilisesi güney duvarında kapatılmış pencere

F. 21- Surp Sarkis Kilisesi kuzey yan nefte kapatılmış pencere

F. 22- Surp Sarkis Kilisesi kuzey yan nefte pencere açıklığı ve duvar dokusu

F. 23- Surp Sarkis Kilisesi, ana apsis ve yan apsisler, yıkık platform, kare kesitli iki sütun

F. 24- Surp Sarkis Kilisesi kuzeydoğu yan apsis, platform kalıntıları,
kuzey yan şapeli girişi

F. 25- Surp Sarkis Kilisesi güneydoğu yan apsis, platform kalıntıları, güney yan şapeli girişi

F. 26- Surp Sarkis Kilisesi ana apsis kuzey yan nişleri ve yan apside kemerli geçiş

F. 27- Surp Sarkis Kilisesi güneyden kuzey yan şapel girişine doğru koro bölümü

F. 28- Surp Sarkis Kilisesi kuzey yan şapelde vaftiz nişi ve su gideri

F. 28a- Beşiktaş Surp Asdvadzadzin Ermeni Kilisesi Vaftizhane Şapeli
(Z.Mildanoğlu Arşivi)

F. 29- Surp Sarkis Kilisesi kuzeybatıdan görünüş kuzey cepheden yan şapel

F. 30- Surp Sarkis Kilisesi güneydoğudan görünüş, güney yan şapel

F. 31 - Surp Sarkis Kilisesi güneybatı tonozdaki açılmalar, zemin döşemeden detay

F. 32- Surp Sarkis Kilisesi ana neften apsis önündeki platform kalıntıları

F.33- Surp Sarkis Kilisesi kuzey yan neften güneye,
koro bölümünde platform kalıntıları

F.34- Surp Sarkis Kilisesi iç mekan güney duvarı orta pencere altı sıva üstü rozet bezeme

F. 35- Kumkapı Surp Vortvots Vorodman Kilisesi Patrik Mesrob Mutafyan Kültür Merkezi (Kevork Özkaragöz arşivi)

F. 36- Surp Sarkis Kilisesi batı girişi, kabartma bezeme, kapı üzerinde niş

F. 37- Girişin yanındaki bezeme

F. 38- Khaçkar örneği (Zakarya Mildanoğlu Arşivi)

F. 39- Surp Sarkis Kilisesi girişı sağında kazıma bezemeler,
üstünde okunamayan bir kayıt

F. 40- Surp Sarkis Ermeni Kilisesi güney cephede bezeme

F. 41- Surp Sarkis Kilisesi güney cephede bezeme

F. 42- Surp Sarkis Kilisesi apsis cephesindeki kayıtlar

F. 43- Surp Sarkis Kilisesi apsis cephesindeki kayıtlar

F. 44- Surp Sarkis Kilisesi apsis sindeki kayıtlardan detay

